

– Melbourne etc., 1953. 75. Lawrence A.A. Social History of Women in England. 1500–1760. – L., 1993. 76. Sex and Class in Women's History / Ed. by J.L. Newtown. – L., 1983. 77. The John., Catherine T. MacArthur Foundation. Report on Activities. – Chicago, 1994. 78. The Seven Queens of England. – Melbourne, 1953. 79. Tilly L.A. Gender, Women's History and Social History // Social Science History. – 1989. – Vol. 13. – P. 439–462. 80. Women and

Science. – L., 1979. 81. Показовими наразі можуть бути такі цифри: у наш час жінки складають половину людства, виконують дві третини всієї роботи, але одержують лише одну десяту світового доходу і володіють менш ніж однією сотою всієї нерухомості.

Надійшла до редколегії 25.01.06

Н. Папенко, канд. іст. наук

ЙОЗЕФ ВІРТ – НІМЕЦЬКИЙ АНТИМІЛІТАРИСТ ТА БОРЕЦЬ ЗА ДЕМОКРАТІЮ

Розглянуто динаміку еволюції політичних поглядів одного із провідних діячів католицької партії Центру першої половини XX ст. – Йозефа Вірта.

The dynamics of evolution of political views of the prominent leaders of German Catholic Centre Party of the first half of the XX century – Joseph Wirth – is analyzed in this article.

Йозеф Вірт (1879–1956) пройшов довгий та складний шлях від початку своєї політичної кар'єри у католицькій партії Центру. Його еволюція як політичного діяча була не прямолінійною. У ній були непослідовність, компроміси, обґрунтовані належністю до партії, що була однією із соціальних опор буржуазії, але не мала у своєму складі трудящих. Серед членів партії він знаходився на крайньому лівому крилі, що викликало ненависть усіх, хто прагнув встановити у Веймарській Німеччині реакційний режим і в короткий час підготувати воєнний реванш.

Після встановлення в Німеччині фашистської диктатури Й. Вірт покидає країну. Роки життя визначили його політичний світогляд та діяльність, яка шокувала його колег, політичних лідерів, таких як К. Аденауер. Насправді, боротьба за мир між народами була продовженням його курсу, який він підтримував усе своє життя.

Біографія Й. Вірта не є предметом серйозного дослідження. Їй присвячені окремі статті. Офіційна німецька історіографія відноситься до нього неприязно, мовчазно [23, с. 19]. Його ім'я відсутнє у біографічному збірнику "Німецька демократія від Бебеля до Хейса" [8]. Однак у брошурі дослідника Г. Вірта (фахівця з історії Католицької партії центру) викладено основні етапи діяльності Й. Вірта [24].

Й. Вірт був вихідцем із трудящих мас. Його батьківщиною був Фрейбург – місто південнонімецької землі Баден, де протягом двадцяти років працював механіком у друкарні його батька. У Фрейбурзькому університеті (1903–1908) Вірт слухав лекції з історії філософії, економіки, фінансів, математики. Після закінчення університету він працював учителем і, можливо, саме тоді у нього з'являється інтерес до політики. Й. Вірт відвідує збори робітників, виступає з промовами, чим звертає на себе увагу місцевих католицьких політиків. Можна переконливо сказати, що він був обдарованим оратором і це сприяло швидкому зростанню його політичної кар'єри. З 1911 р. – член місцевих зборів м. Фрейбурга, у 1913 р. – депутат земельного парламенту Бадена; наступного року – член рейхстагу [15, с. 171]. Друзі називали його "Джузеппе Гарібальді", бо його промови порушували соціальні проблеми німецького суспільства.

Під час листопадової революції 1918 р. в Німеччині Вірт прагнув запобігти її поширенню. У час, коли владу буржуазії було підірвано, Й. Вірт зі своїми радикальними поглядами, критичним ставленням до соціальної несправедливості стає кандидатом республіканського уряду Бадена [20, с. 85]. 10 листопада 1918 р. він стає міністром фінансів цієї землі, здобуває репутацію прихильника революції, опирається планам реакції щодо придушення революції [15, с. 170–171]. Після її поразки в Німеччині знову настає політична криза, тому реакція прагне до реставрації монархії. Однак реакційний путч Каппа – Лютвица (березень 1920) сприяє загальному страйку, який перекреслює задуми його організаторів. Уряд соціал-демократа Бауера змушений йти у відставку і до влади приходить кабінет на чолі із соціал-

демократом Г. Мюллером – мета якого полягала у стабілізації ситуації в країні. Суттєву роль у новому уряді повинен був грати міністр фінансів, бо рішення важливих внутрішніх проблем було тісно пов'язане з бюджетними проблемами й особливо репараційним питанням. Добре знаючи здібності Й. Вірта, Г. Мюллер запрошує на посаду міністра саме його. Що стосується партії Центру, то в цій ситуації вона була зацікавлена у включенні до складу імперського уряду саме Й. Вірта [12, с. 3]. Однак перебування уряду Г. Мюллера при владі було нетривалим. У червні 1920 р. було створено новий кабінет на чолі з лідером партії Центру Ференбахом, який залишив Вірта на посаді міністра фінансів, тим самим це викликало негативну реакцію з боку Народної партії. Розкриваючи задуми колег Ф. Штреземана, Вірт стверджував: "Велика промисловість наживається на економічній кризі, прагне звільнитися від податків і в іншому варіанті (з правими силами) вести спільні дії проти нації" [6, с. 7]. Ця заява характеризувала політичні упередження Вірта і зневажати ними у тій ситуації партія Центру не наважилася.

В уряді Ференбаха Вірт став досить помітною фігурою. Він перетворив міністерство фінансів на політичну платформу, при допомозі якої суттєво впливав на рішення Кабінету [7, с. 311]. Найбільші суперечки в уряді викликали наполегливі зусилля Вірта досягти реалізації закону про "так звану імперську надзвичайну жерту", що розповсюджувалася на владні економічні кола. У цьому питанні він наштовхнувся на сильний опір важкої індустрії в особі міністрів від Народної партії. Вони представляли інтереси таких магнатів як Г. Стіннеса і йому подібних. Вірт не був схильним йти на безпринципні угоди і про серйозні протиріччя, які мали місце в уряді, говорив відкрито. Це стосувалося, перш за все, закону про падіння заробітної плати в середньому на 10 % (березень 1920), однак з накладанням податків на великі прибутки, уряд не поспішав. У цій ситуації Вірт прагнув перерозподілити податкові витрати на користь трудящих, тим самим викликаючи до себе демагогічні напади в пресі з боку Народної партії.

На засіданні імперського керівництва Центру (кінець жовтня – початок листопада 1920) Вірт рішуче виступив проти членів партії Браунса та Штегервальда, які прагнули укласти союз із правими силами. Залишаючись буржуазним політичним діячем, Вірт робить ставку на ліберальні методи управління, на мирне врегулювання зовнішньополітичних конфліктів, категорично виступає проти союзу з реакційними силами.

У тодішній Німеччині внутрішні проблеми були тісно пов'язані із зовнішніми. Чим більше монополісти саботували ефективно оподаткування, тим більше ускладнювалося репараційне питання. Тільки мобілізація заходів, якими володіли владні структури, могла дозволити Німеччині виконати зобов'язання з Версальського договору. Однак вони цього не бажали. Їх демагогічні заклики до конфронтації з державами Антанти могли призвести ли-

ше до повного краху. Конфлікт досяг найбільшої гостроти на початку 1921 р., коли на відповідь про саботаж репараційних платежів, конференція союзних держав, що проходила в Лондоні, висунула ультиматум про визнання репараційного боргу, який становив 132 млрд марок та виплати відповідних внесків у встановлений термін. Час прийняття ультиматуму був обмежений 12 травня і у випадку відмови Антанта загрожувала окупацією промислового серця Німеччини – Рура. Лондонський ультиматум сприяв новому спалаху націоналістичних пристрастей, протестів проти виконання умов Версаль та призвів до відставки уряду Ференбаха, який відмовився від виконання репараційних вимог.

У такій ситуації знайти нового керівника уряду, який би пішов на капітуляцію перед Антантою, було нелегко. Мова йшла про двох кандидатів партії Центру: обер-бургомістра Кельна К. Аденауера та Й. Вірта. Під час обговорення кандидатур промислові магнати Кльокнер, Хомпель висловилися на підтримку К. Аденауера. Говорячи про Й. Вірта, Хомпель підкреслив, що "доктор Й. Вірт не прихильник правих сил" [25, с. 345]. К. Аденауер у свою чергу наполягав на зменшенні оподаткування значних прибутків; розширенні непрямих податків, які, як відомо, лягали на плечі народних мас; виступав проти одержавлення будь-яких галузей економіки, вважаючи за необхідне введення 9-годинного робочого дня. Його вимоги поєднувалися з програмою Народної партії та тих сил, що стояли правіше неї [11, с. 171]. Однак у такий критичний момент історії Німеччини переміг Й. Вірт, який вважав, що лише демократичний розвиток надасть Німеччині впевненість [20, с. 385, 397]. Новий кабінет, який включав представників СДПН було сформовано 10 травня 1921 р. Народна партія не брала участі у роботі уряду, хоч розмови про її входження велися.

Й. Вірт був наймолодшим рейхсканцлером в історії Німеччини з 1971 р. Йому йшов 42-й рік. До складу уряду він ввів колишнього голову уряду соціал-демократа Є. Бауера (віце-канцлера), Шмідта, Граднауера; діячів партії Центру: Браунса, Гермеса, Гізбертса. Міністром відбудови став В. Ратенау – голова електротехнічного концерну "АЕГ", з яким у Й. Вірта склалися дружні відносини. В. Ратенау вважався впливовою людиною на Заході і його міжнародні зв'язки мали значення при обговоренні питань про репарації. Посади міністра фінансів та закордонних справ займав Й. Вірт, але через декілька тижнів міністром закордонних справ стає Ф. Розен (який користувався значною підтримкою президента країни Ф. Еберта).

Виступаючи 10 травня 1921 р. в рейхстазі з урядовою декларацією, Й. Вірт підкреслював необхідність прийняття ультиматуму союзників, заявляючи, що лише таким шляхом можна запобігти окупації Рурської області. "Політика виконання", яку виконував уряд Вірта, могла розраховувати лише на значні кошти. У меморандумі (19 травня 1921) міністра економіки Шмідта зазначалося, що для регулярної виплати репарацій лише одних податків недостатньо, необхідно провести конфіскацію земельної власності, промисловості, торговельних закладів, банків на користь репараційного фонду [9, с. 8].

В урядовій програмі від 1 червня 1921 р. мова йшла про збільшення податків на корпорації, власність, особливе значення надавалося податку на обіг [18, с. 63]. Слід зазначити, що не лише праві сили зустріли заяви уряду негативно, рейхсканцлер не отримав необхідної підтримки і в самій партії. Лише соціал-демократи, незалежні соціал-демократи підтримали курс уряду.

21 вересня 1921 р. Віртом було проведено зустріч із представниками політичних та економічних кіл під знаком політичних послаблень внаслідок убивства колишнього

міністра фінансів, члена партії Центру М. Ерцберга. Ще в 1918 р. він підписав Комп'єнське перемир'я, тим самим викликавши до себе негативне ставлення партії, що поширювала проти нього наклепи, що сприяли намірам бойової організації "Консул" здійснити вбивство М. Ерцберга. Із цієї подією була пов'язана заява Вірта, у якій наголошувалося про те, що у випадку громадянської війни рейхсканцлер стане на бік народу [14, с. 38]. Зазначена заява викликала значне незадоволення як серед владних буржуазних кіл, так і в самій партії Центру. На кінець вересня 1921 р. відбулося засідання в рейхстазі фракції партії Центру, на якому один із лідерів партії – П. Каас звинуватив Й. Вірта в його діях. Критикуючи політику та заяви рейхсканцлера, Католицька партія центру не збиралася відмовлятися від його послуг, хоч тиск на Вірта чинили консервативні кола. Їхнім лейтмотивом була, начебто, зрада Й. Вірта національних інтересів, відмова від прямої конфронтації із країнами Антанти. Й. Вірт відкидав фальшиві аргументи на його адресу прихильників "політики катастрофи". У його практичній діяльності відчувався вплив сил, метою яких було "не перегинати палицю" у боротьбі з реакційними елементами. Особливо з боку Баварії зростали сепаративні тенденції. На засіданні комітету закордонних справ Вірт оголосив документи, що свідчили про існування в Баварії учасників капповського путчу та вбивства М. Ерцберга. І все ж він діяв по відношенню до баварської влади примирливо, напевно, щоб не накликати на себе злість своїх політичних опонентів. Із мемуарів А. Брехта, який на початку існування нового уряду займав посаду статс-секретаря рейхсканцелярії, було видно, що рейхсканцлер бачив загрозу для країни з боку націоналістичних, мілітаристських організацій [15, с. 344–345].

Восени 1921 р. становище уряду ускладнилося. У жовтні в пресі з'явилася заява, що партія Центру готова пожертвувати рейхсканцлером заради створення кабінету "великої коаліції". На засіданні 17 жовтня міжнародного комітету партії в рейхстазі В. Маркс заявив, що партія Центру погоджується із заявою СДПН про збереження Й. Вірта на посаді лише в тому випадку, якщо Народна партія увійде до складу уряду [9, с. 329]. Зрозуміло, що для партії Центру важливо було, щоб рейхсканцлер пішов у відставку, бо головною причиною були репараційні платежі. Внесок промисловців, банкірів у вирішення репараційних платежів був незначним. Крім того, кожне внесення супроводжувалося значними труднощами. Відставка уряду стала неминучою внаслідок рішення країн Антанти про розподіл Верхніх сілезьких земель між Німеччиною та Польщею. Це призвело до обурення націоналістичних елементів. У день відставки уряду (22 жовтня) представники Католицької партії центру заявили, що вони не будуть заперечувати, якщо президент Ф. Еберт призначить Й. Вірта рейхсканцлером, а віце-канцлер Є. Бауер рішуче виступив за те, щоб Й. Вірт сформував уряд і тим самим зняв соціальну напругу в країні [9, с. 339]. Офіційно в уряді приймали участь СДПН, партія Центру. Демократична партія вирішила не вступати до кабінету, делегувавши до нього у ролі "приватних осіб" спочатку Гесслера (воєнний міністр), пізніше – Ратенау (міністр закордонних справ). Після його вбивства (червень 1922) Й. Вірт сам очолює це відомство.

Перед урядом знову постало питання: яким чином внести значні репараційні платежі. Вірт прагнув досягти угоди з монополістами. Однак 5 листопада 1921 р. було прийняте рішення "Імперського союзу німецької промисловості", у якому монополісти відмовляються від попередніх зобов'язань щодо репараційних платежів. Крім того, вони вимагали переходу державних підприємств, у першу

чергу залізниць, у приватну власність; жорсткої економії державних витрат на соціальні потреби [9, с. 383].

У цей час у країні відбувається рух під лозунгом "Здобуття державою реальних цінностей", що мав достатньо прихильників. Його виразниками стали КПН, НСДПН, профспілки, які добре розуміли наслідки репараційних платежів.

Відомий німецький дослідник діяльності Й. Вірта Р. Морзей писав, що "рейхсканцлер, проводячи внутрішню політику, не хотів знаходитися під черевиком великого капіталу". [20, с. 423–424]. У своїх виступах рейхсканцлер продовжував наголошувати на порозумінні, захисті демократії. 4 грудня 1921 р. відбулася зустріч рейхсканцлера з берлінською пресою, де ще раз ним було наголошено на необхідності щедрих внесків бізнесових кіл для вирішення внутрішніх та зовнішніх проблем. Саме в той час надійшла звістка про відмову англійського банку надати Німеччині кредити, які б дозволили зробити чергові внески по репараціях. Таке скрутне становище Німеччини змушує уряд звернутися до Канської конференції Великої Ради Антанти (початок 1922) з проханням відкласти сплату репарацій. Таким чином, репараційне питання щохвилини загострювалося, а бюджет, який отримав назву "компромісного", відзеркалював той факт, що держава так і не отримала від банків та промисловців значних коштів для виплати репарацій. Під час переговорів з банкірами, Вірт запевняв, що надасть членом Народної партії місця в уряді. Крім того, її лідер Г. Штреземан мріяв про посаду міністра закордонних справ, але 31 січня 1922 р. на цю посаду було призначено В. Ратенау, який вирізнявся значним інтелектом. Працюючи на посаді міністра відбудови, він був помітною фігурою, без особливих амбіцій. Між ним і Віртом встановилися дружні стосунки. Про Й. Вірта він висловлювався як про справжнього демократа із широким політичним світоглядом, невгамовного діяча, енергійну, авторитетну людину. Звичайно, що призначення В. Ратенау викликало негативну реакцію у керівництва Народної партії. Дедалі частіше вони висловлювали незадоволення діяльністю уряду, адже соціальна напруга в країні не згасла. На початку лютого 1922 р. в Німеччині починається страйк залізничників, який був зустрінутий по-різному. В імперському уряді позначилися розбіжності: лише окремі міністри підтримали голову уряду, який вступив у переговори із профспілками. Незабаром до страйкуючих приєдналися робітники комунальних підприємств, загрожували виступом робітники зв'язку. На зустрічі (6 лютого 1922) міністрів із діячами Народної партії Г. Штреземан виступив проти рейхсканцлера за його "лібералізм до страйкуючих", стверджуючи, що "страйк має політичне значення, тому до "порушників закону" необхідно вжити рішучих заходів" [9, с. 552–553]. Й. Вірту вдалося досягти угоди зі страйкуючими і під час обговорення цього питання у рейхстазі він зміг довести, що страйк не випадкове явище для німецької дійсності, так як це реакція знедолених на дійсність. Однак напруга у країні посилювалася, тому 15 лютого рейхсканцлер на засіданні в рейхстазі висував питання про довіру до уряду. Проведення голосування було на користь уряду (220 проти 185).

На підтримку Й. Вірта виступили його однодумці: Г. Тревіранус, Г. Кьоллер, Г. Хеммер, підкреслюючи, що рейхсканцлер має ґрунтовну програму виходу із кризи [22, с. 83]. Він був холоднокровою, стриманою людиною, вільно володів англійською, французькою мовами, мав почуття гумору – усе це допомагало йому розрядити ситуацію. Рейхсканцлер був прагматичною людиною, оцінював ситуацію у світі і найважливішим його кроком було зближення Німеччини з Радянською Росією – укладання Рапалльського договору.

Шлях до Рапалльської угоди для Німеччини був непростим. У листопаді 1918 р. Німеччина розірвала дипломатичні відносини з Радянською Росією. Ця подія негативно вплинула на економічний розвиток країни, бо втрачалися пільги у торговельній сфері, відбудові економіки. На урядовому рівні до діяльності кабінету Й. Вірта мова про відновлення відносин серйозно не йшла. Контакти здійснювалися тільки через місії з питань військовополонених. 6 травня 1921 р. було укладено тимчасову угоду про створення представництва РРФСР в Німеччині з метою захисту інтересів громадян [3, с. 318–323]. У першому кабінеті Й. Вірта міністр закордонних справ Розен був противником зближення з Росією. Свідченням цього було вилучення відповідного чиновника східного відділу міністерства закордонних справ барона фон Мальцана (прихильника поновлення відносин з Росією) та призначення його послом до Афін [13, с. 52]. Однак нову посаду Мальцан не отримав, бо після того, як Й. Вірт отримав портфель міністра закордонних справ, він скасував це рішення і призначив Мальцана керівником східного відділу міністерства.

Невдалі спроби досягти змін у виплаті репарацій змушували шукати інші можливості. Остання крапка була поставлена рішенням Антанти по Верхній Сілезії. Після цього рейхсканцлер твердо вирішив досягти домовленості з РРФСР, маючи підтримку громадськості та ділових кіл.

Улітку 1921 р. відбулася бесіда Вірта з Мальцаном, яка ще раз підтвердила, що вони однодумці і вважають за необхідне підписати радянсько-німецький договір, який заснований на невизнанні анексії і реставрації. Останнє дуже цікавило німців, однак вони не виключали, що Радянська Росія може вимагати від Німеччини відшкодувань за збитки під час першої світової війни. Тим паче, що право на це обумовлювалося Версальським договором. Вірт та Мальцан вирішили не повідомляти про свої наміри щодо Росії ні президента республіки, ні Розена, знаючи про їхнє ставлення до цього питання [18, с. 152].

15 листопада 1921 р. при врученні вірчих грамот офіційним представником РРФСР М. Крестинським, рейхсканцлер заявив, що головним завданням для Німеччини у сфері зовнішньої політики є доброзичливі відносини з Росією [3, с. 395].

З 6 по 12 грудня 1921 р. проходила зустріч Й. Вірта з М. Крестинським, на якій ще раз було підкреслено важливість економічної співпраці. На пропозицію М. Крестинського встановити міждержавні відносини Й. Вірт відреагував позитивно, конкретизувавши необхідність обговорення питання про німецьку власність у Росії [19, с. 167]. Працюючи на посаді міністра закордонних справ, В. Ратенау вже застав "східну політику" в дії [21, с. 54] і, безумовно, заслуга в цьому належала Й. Вірту. Він прагнув до зближення з Росією, але подій не форсував. По-перше, побоювався реакції західних держав на подібні прояви зовнішньополітичної самостійності Німеччини, а по-друге, прагнув домогтися максимуму економічної користі для німецької буржуазії.

Слід зауважити, що правлячі кола західних держав на цей час усвідомлювали необхідність та доцільність угод з Росією. Про це свідчить резолюція Канської Ради (6–13 січня 1922), у якій було вирішено скликати в Генуї (квітень) європейської конференції з економічних питань та на яку запросити Німеччину і Росію. Очевидно, що після провалу іноземної інтервенції до Росію, Захід прагнув досягти своєї мети іншими, економічними заходами.

Німеччина поставилася до проекту створення консорціуму капіталістичних держав "для відновлення Росії" зі значною настороженістю. Цей проект суперечив не лише інтересам ділових кіл Німеччини, але і підходу до відносин з Росією. 26 січня 1922 р. в Берліні перебувала делегація Російської федерації, яка проводила переговори з представниками урядових та промислових кіл відносно

нормалізації відносин та економічної співпраці. Незважаючи на існуючі суперечності, рейхсканцлер наголошував на продовженні політичних переговорів. Залишалося трохи більше двох місяців до Генуезької конференції, на яку розраховувала Німеччина в надії отримання будь-яких економічних послаблень від країн Заходу. Існували думки про отримання компенсації та за конфісковану німецьку власність у Росії, при цьому забуваючи про великі збитки, нанесені Німеччиною Росії під час війни та інтервенції. Подібними міркуваннями і визначалася тактика німців напередодні конференції, частково під час бесіди Й. Вірта, В. Ратенау, фон Мальцана з представниками російської делегації: Г. Чичеріним, М. Литвиновим, Л. Красіним, В. Воровським. Про хід переговорів народний комісар закордонних справ Г. Чичерін 10 квітня телеграфував до Москви, посилаючись на складне становище Німеччини та слабкість її уряду. Під час переговорів було узгоджено тексти майбутнього договору, за виключенням питання про націоналізовану Росією німецьку власність [2, с. 182]. Метою німецької делегації було не тільки домогтися додаткових поступок, але й відкласти підписання договору з тим, щоб з'явитися перед Заходом нічим не зв'язаною.

На результат переговорів мало певний вплив розходження у поглядах між Й. Віртом та В. Ратенау, який був прихильником західної орієнтації, та гадав, що поспішати з німецько-радянським договором не варто. Це не завадило йому перекласти відповідальність за затримку на радянську сторону (чого Й. Вірт ніколи не робив) [3, с. 539]. Й. Вірт бачив безперспективність для Німеччини односторонньої орієнтації на Захід. Необхідно було швидко діяти і поштовхом для цього стало повідомлення (воно було достовірним) начебто радянська делегація веде переговори з англійцями про права РРФСР на отримання відповідної частки репарацій від Німеччини. На німців це повідомлення справило приголомшливе враження і примусило їх прийняти рішення. Рейхсканцлер писав, що представники Заходу прагнули при допомозі § 116 (право Росії претендувати на репарації) створити напругу, незгоду між російською і німецькою делегаціями. Однак росіяни зрозуміли ці наміри, після чого Німеччина рішуче виступила за укладання договору з РРФСР, перш за все тому, що він відповідав інтересам країни, незалежно від того, як його будуть сприймати інші держави [1, с. 57]. Рейхсканцлер надав енергійну підтримку Мальцану, гадаючи, що якщо Ратенау не переборе своїх вагань, то він сам підпише договір, на що Ратенау нарешті зважився [17, с. 447].

Вирішивши укласти договір, рейхсканцлер добре розумів, що йому доведеться переборювати значний опір впливових німецьких сил і, перш за все, президента країни, деяких міністрів. Ураховуючи це, він 14 квітня дає вказівку про відправлення до Берліна телеграми, у якій повідомляє керівництво країни про підписання угоди з Росією з метою уникнення ізоляції [18, с. 207]. Однак був відправлений інший текст, що викликав збентеження у противників договору тим, що рейхсканцлер вирішив проігнорувати це, демонструючи Антанті здатність Німеччини проводити самостійну зовнішню політику. Й. Вірт добре розумів, що поряд із противниками, він зустріне в країні значне коло прихильників нормалізації відносин з Росією.

16 квітня 1922 р. текст договору було підписано Г. Чичеріним та В. Ратенау. Він передбачав встановлення дипломатичних відносин у повному об'ємі, анулювання взаємних претензій: РРФСР відмовлялася від отримання репарацій, Німеччина – відшкодувань за конфісковану в РРФСР власність німецьких промисловців, банкірів. Обидві сторони погоджувалися розвивати взаємну торгівлю на основі найбільшої сприятливості, відбувалося поновлення консульських відносин [3, с. 479–481]. Рапалльський договір було укладено без консультацій з

командувачем рейхсверу генералом фон Сектом. Він і був результатом політики, яку проводив граф фон Брокдорф-Ранцау та барон фон Мальцан – керівник східного відділу Міністерства закордонних справ. Командувач рейхсвером започаткував політику неофіційних та таємних військових угод з представниками Червоної армії. Перші контакти були налагоджені ще восени 1919 р., активні переговори припадають на 1921–1922 рр. РРФСР прагнула одержати технічну допомогу німецьких інженерів для свого озброєння. Німці ж бажали обійти рішення Версальського договору, випробовуючи в Росії заборонену Версалем німецьку зброю та проводячи в Росії підготовку воєнних кадрів для рейхсверу.

Договір був документом першорядного значення не лише для країн, які його підписали, а і для світової спільноти, бо спирався на принципи мирного співіснування. Повідомлення про підписання договору було подібне вибуху бомби. Англійський прем'єр-міністр Ллойд Джордж та міністр закордонних справ Франції Барту шаленіли, розуміючи той факт, що німецько-радянський договір створює зовсім нове бачення розвитку світових відносин.

Британія, Франція, Італія прагнули звинуватити Німеччину в "порушенні" покладених на неї зобов'язань. Загрожуючи зривом конференції, вони 18 квітня звернулися до Німеччини з колективним протестом, прагнучи залякати керівників її уряду. Відкидаючи цей протест, рейхсканцлер Німеччини доводив, що договір не пов'язаний з якою-небудь подією і не є секретним для громадськості. 18 квітня на нараді членів німецького уряду в Генуї прихильник прозахідного курсу – міністр фінансів та член партії Центру Гермес звинуватив рейхсканцлера та В. Ратенау в тому, що проект договору не обговорювався кабінетом уряду. Це не похитнуло Й. Вірта. 24 квітня на засіданні членів уряду він запевнив усіх, що бере на себе відповідальність за політику в Рапалло. Що стосується ставлення СДПН до договору, то її політика була двоїстою. Однак у Німеччині зростала цькування, погрози ворогів договору на адресу В. Ратенау (22 червня 1922 р. його було вбито) та Й. Вірта. Дедалі частіше поширювалися листівки з текстом "Бийте Вірта з усією силою" [4, с. 426], тому, 24 червня його кабінет опубліковує проект закону "Про захист республіки". У ті часи відомий журналіст Г. Кесслер писав, "що засідання було дискусійним. Гермес та Маркс вважали, що новий закон не може бути направленим проти лівих сил, що він стоїть на захисті демократії, і те що соціал-демократи його не підтримали, сприятиме зміцненню реваншистських сил" [16, с. 323].

Після вбивства В. Ратенау, Й. Вірт знову очолив міністерство закордонних справ. Відносини із Заходом особливо з Францією, де до влади повернувся лідер "непримирених" Р. Пуанкаре (1922–1924, 1926–1929), ускладнювалися. Генуезька (10 квітня – 19 травня 1922), а потім Гаазька (15 червня – 20 липня 1922) конференції не виправдали сподівань правлячих кіл Німеччини про послаблення репараційного тягаря. У публічних виступах Й. Вірта висловлювалася надія на мирне розв'язання протиріч із західними країнами, стверджувалося, що репараційну проблему вдалося перетворити із політичної на економічну, хоч уряд постійно залежав від промислових, банківських кіл. Мова йшла про поставки вугілля на рахунок репарацій. Зі свого боку, вугільні магнати висували нові вимоги до уряду. Г. Стіннес погодився задовольнити прохання уряду, але обмежив дії "допомоги" лише 1923 р., вимагаючи, щоб гірняки працювали понаднормово. Він прагнув диктувати політику в питаннях збільшення виробництва, скасування 8-годинного робочого дня, проведення поза уваги уряду переговорів із французькими політичними діячами, підприємцями, вимагав включення до складу уряду членів Народної партії, наголошуючи на тому, що якщо уряд не прислухається до

вимог, буде змушений піти у відставку [10, с. 364]. Відбувся саботаж усіх рішень уряду, що мали на меті забезпечити виплату репарацій. І хоча уряд докладав відчайдушних зусиль, його дії, як хвилі, розбивалися об каміння. Позиції рейхсканцлера серйозно похитнулися. Він ставав дедалі більш небажаним господарем країни. Слабкість позиції уряду виявлялася і у відносинах з РРФСР, які розвивалися не досить інтенсивно, викликаючи критику в різних суспільних колах. Затяглося і призначення німецького посла до Москви. Вибір упав на графа Брокдорфа-Ранцау – професійного дипломата, відомого своєю відмовою підписати Версальський договір (28 червня 1919). Між ним і рейхсканцлером не було взаємної симпатії. Брокдорф-Ранцау належав до дворянської еліти і в його очах Й. Вірт був "плебеєм". У другій половині липня встановилося певне взаєморозуміння. Можна вважати, що ці бесіди слугували для Брокдорфа-Ранцау поштовхом до перегляду його ставлення до РРФСР, тому що в майбутньому він стає прихильником зближення Німеччини з СРСР. Так, у своїх Нотатках від 14 липня 1922 р. від зазначає, що із розумінням поставився до пропозиції Й. Вірта про співпрацю з Росією [13, с. 120], тому був призначений послом до Москви. Разом з тим обставини в країні свідчили, що у жовтні-листопаді 1922 р. Й. Вірт втрачає значну підтримку Католицької партії центру, більшість у парламенті, не владний протистояти силам, що прагнули повернути діяльність уряду вправо, зірвати "політику виконання" (не тому, що вона була неможливою, а тому, що для них вона була матеріально невідповідною) та замінити її "політикою катастроф". Після 10 листопада стало зрозумілим, що владні структури відвернулися від уряду, крім того, соціал-демократи відмовилися від участі у коаліції з Народною партією. Тому, 14 листопада Й. Вірт подає у відставку. Його наступником стає довірена особа великого капіталу, фінансових та промислових кіл В. Куно, той самий, якого у 1920 р. Й. Вірт не допустив до уряду.

Знаходячись у відставці, Й. Вірт не припиняє доводити важливість двосторонніх відносин з Росією, заявляючи, що "історія Європи підтверджує: поки Німеччина та Росія ставляться один до одного дружельюбно – норма-

льний розвиток для них забезпечений" [7, с. 320]. Ці слова нагадують про заповіт імперського канцлера О. фон Бісмарка щодо необхідності збереження доброзичливих відносин з Росією, але Й. Вірт пішов далі свого попередника, бо пропагував і здійснював на практиці добросусідство двох великих держав континентальної Європи.

Перебування Й. Вірта при владі було важливим етапом в історії Веймарської Німеччини. Його політика уособлювала буржуазно-демократичну альтернативу розвитку Німеччини і, у випадку її послідовного продовження, німецький народ міг би і не потрапити у вир націонал-соціалістичної ідеології, що привела націю до світової війни.

1. Ахтамзян А. Рапалльська політика. Советско-германские дипломатические отношения в 1922-1932 гг. – М, 1974. 2. Рапалльський договір і мирное сосуществование. – М, 1963. 3. Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапалльского договора. – М, 1971. – Т. 2. 4. *Bachem K.* Vorgeschichte, Geschichte und Politik der Deutschen Zentrumspartei. – Köln, 1968. – Bd. 9. 5. *Brecht A.* Aus nächster Nähe. Lebenserinnerungen 1884-1924. – Stuttgart, 1966. 6. *Das Kabinett Fehrenbach.* – Boppard-am-Rein, 1972. 7. *Deuerlein E.* Deutsche Kanzler von Bismarck bis Hitler. – München, 1968. 8. *Deutsche Demokratie von Bebel bis Heuss.* Geschichte in Lebensbildern. – Hamburg, 1964. 9. *Die Kabinette Wirth I und II.* – Boppard-am-Rein, 1973. – Bd. 1. 10. *Euler H.* Die Außenpolitik der Weimarer Republik. – Aschaffenburg, 1957. 11. *Eschenberg T.* Matthias Erzberger. – München, 1973. 12. *Griewank K.* Dr. Wirth und die Krisen der Weimarer Republik // *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich Schiller – Universität.* – Jena, 1951/1952. – H. 2. 13. *Helbig H.* Die Fragen der Rapallo-Politik. – Göttingen, 1958. 14. *Die Jasper G.* Der Schutz und Republik. – Tübingen, 1963. 15. *Köhler H.* Lebenserinnerungen des Politikers und Staatsmannes 1879-1949. – Stuttgart, 1964. 16. *Kessler H.* Tagebuch 1918-1937. – F/a. M, 1961. 17. *Krummacker F.A., Lange H.* Krieg und Frieden. Geschichte der deutsch-sowjetischen Beziehungen von Brest – Litovsk bis zum Unternehmen Barbarossa. – München, 1970. 18. *Die Laubach E.* Die Politik der Kabinette Wirth 1921/1922. – Lübeck; Hamburg, 1968. 19. *Linke H.G.* Deutsche-sowjetische Beziehungen bis Rapallo. – Köln, 1970. 20. *Morsey R.* Die Deutsche Zentrumspartei. 1917-1923. – Düsseldorf, 1966. 21. *Schlesinger M.* Erinnerungen eines Außenleiters im diplomatischen Dienst. – Köln, 1967. 22. *Treviranus G.R.* Das Ende von Weimar. Heinrich Brüning und seine Zeit. – Düsseldorf; Wien, 1968. 23. *Die vom Hotzenwahl bis Wyhl.* Demokratische Traditionen in Baden. – Köln, 1977. 24. *Die Wirth G.* Joseph Wirth. – Berlin, 1980. 25. *Wirth G.* Zum Polarisierung der Kräfte in der Zentrumspartei in den Jahren 1920/1921 // *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich Schiller – Universität.* – Jena, 1965. – H. 2.

Надійшла до редколегії 31.01.06

В. Перещ, асп.

МОТИВИ "ПАРТІЙНОГО ТОТЕМІЗМУ" В МІНОЙСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ (ДО ПИТАННЯ ПРО "МІНОЙСЬКИЙ МАТРІАРХАТ")

На основі археологічних джерел досліджено сутність суспільно-політичного устрою мінойського Криту. Проаналізовано зародження та розвиток так званого "мінойського матриархату". Простежено зв'язок між статевим та "партійним" тотемізмом.

Analysing the archaeological sources, the author of the article studies essence of political system in Minoan Crete. Origin and development of "Minoan matriarchy" is investigated. Relation between gender and "party" totemism is comprehended.

Вивчення питань, пов'язаних із суспільно-політичним устроєм мінойського Криту, дозволить нам пролити світло на важливі моменти в історії як Егеїди II тис. до н. е., так і деяких ранніх цивілізацій Передньої Азії.

У даній роботі ми прагнемо розкрити зміст зображених у мінойському мистецтві сцен, пов'язаних з переслідуванням та роздиранням хижими тваринами трав'яних.

Досліджуючи пам'ятки мінойського мистецтва, зокрема сцени, що представлені в мінойській гліптиці, ми звернули увагу на деякі характерні особливості в тих композиціях, які пов'язані з тваринним світом та світом мінойських божеств. Досить характерним у цих творах є те, що мінойська богиня – так звана Володарка звівів (Πότνια θηρών) дуже часто зображується в компанії хижих звірів – левів, яких іноді змінюють грифони (які, як зазначає Ю. Андреев, "в усіх цих випадках, очевидно, мисляться як тварини однієї породи" [1, с. 304]). Ці звірі,

як правило, оточують богиню з двох сторін, ніби чекаючи на її повеління (див. рис. на с. 42) [18, р. 63, fig. 17; 8, vol. IV, fig. 130, 131, 133 a, 351; 1, ил. 56, 77]. Іноді вони супроводжують її на полюванні (?) [16, abb. 71 e; 1, ил. 75, 76]. Усе це дало привід А. Евансу охарактеризувати цих звірів як "святих стражів" або "помічників божества" [8, vol. IV, pt. II, p. 585, 607-614]. Сама ж "Володарка" бере їх під свою опіку, простягаючи над ними руки. Одним словом, ці хижакі можуть бути осмислені як свита мінойської богині [1, с. 252-253].

Зовсім не такими є відносини між цими хижаками та чоловічим божеством (або героями чи царями, що його дублюють). Так, ми бачимо на печатках сцени боротьби цього божества з левами [16, abb. 71 c; 8, vol. IV, fig. 573, 574], тоді як на інших печатках чоловіче божество зображується в дружніх відносинах із трав'яними [14, pl. 206; 16, abb. 72 g; 8, vol. III, fig. 211]. З іншого боку, нам майже